

Rzymska skarbonka hrabiego Józefa Wodzickiego

(Tabl. LIX)

W kolekcji Instytutu Archeologii UJ, kontynuującej tradycje dawnego Gabinetu Archeologicznego, wśród wielu intrygujących zabytków o częstokroć nieustalonej (a raczej zapomnianej już) proveniencji znajduje się również gliniane naczynie o specyficznych cechach¹. Nie jest to „naczynie” we właściwym znaczeniu tego słowa, lecz gliniany pojemnik wykonany na kole, całkowicie zamknięty, o pękатыm, dzwonowatym kształcie (*olla, aula*), na cylindrycznej podstawie, z guzkiem o charakterze uchwytu usytuowanym w kulminacyjnym punkcie. Ponadto w górnej części korpusu wycięta została (jeszcze przed wypaleniem) wąska, prostokątna szczelina.

Cechy tego zabytku bez większej trudności pozwalają na ustalenie jego funkcji. Jest to gliniana skarbonka, której typowy kształt stosowany był jeszcze w ostatnich latach jako wyrób wiejskich warsztatów garncarskich na terenie południowej Polski². Nasz muzealny obiekt jest jednak znacznie starszy, jego forma zaś świadczyć może o nieprzerwanej ciągłości trwającej już prawie dwa tysiąclecia. Wprowadzenie właściwego rozwiązania gwarantowało zapotrzebowanie ze strony użytkowników, które trwać mogło setki czy nawet tysiące – jak w tym przypadku – lat.

Nie bez znaczenia było również i to, że przedmiot taki, po wypełnieniu jego wnętrza, należało rozbić, a wytwórca zapewnić musiał następny pojemnik o identycznych cechach. Istniał więc niemalejący nigdy popyt na skarbonki tego typu. Do tej kategorii należą też zresztą ceramiczne „świnki”³ z otworem wrzutowym wycię-

¹ Dawny nr inw. 1222 i 269. Wys. 13 cm, średn. maks. 13,4 cm, średn. podstawy 8 cm. Gлина czerwona, szorstka, ze śladami toczenia. Zabytek do tej pory nie był publikowany; nie został uwzględniony w *Corpus Vasorum Antiquorum, Pologne*, fasc. 2 (1935), obejmującym zabytki krakowskie, jak również w *Katalogu 1976*.

² Obiekt taki znajduje się w posiadaniu autora. Jak się okazuje, identyczny typ glinianych skarbonek popularny był także na początku XX w. w Grecji.

³ Już w starożytności znane są przykłady zdobienia glinianych skarbonek wizerunkiem tego zwierzęcia, które było symbolem bogactwa (zob. skarbonkę glinianą w formie prostokątnej skrzynki ze zbiorów Yale University, datowaną na I w. n.e.: D. M. Robinson, *Some Roman Terra-Cotta Saving-Banks*, „*American Journal of Archaeology*” 28, 1924, s. 240).

tym w korpusie, od wielu pokoleń ułatwiające dzieciom i młodzieży opanowanie trudnej sztuki oszczędzania.

W świecie greckim pojawienie się skarbon (głównie w świątyniach) wiąże się bezpośrednio z przejściem od gospodarki naturalnej do pieniężnej w pełnym znaczeniu tego terminu. Miało to miejsce w IV wieku p.n.e., gdy dla potrzeb rynku wewnętrznego wprowadzono do obiegu drobne monety zdawkowe.

W świątyniach okregach (Delfy, Olimpia) już wcześniej wznoszono tzw. skarbcce, czyli specjalne budowle w formie niewielkich świątyń, w których przechowywano wota i dary składane bogom w ofierze. Natomiast w domostwach prywatnych cenne przedmioty chroniono w pomieszczeniach odpowiednio zabezpieczonych i zamkniętych na klucz. Takie domowe „kasy pancerne” znane są z przedstawień na greckich naczyniach z V wieku p.n.e., zdobionych techniką czerwonofigurową. Bez wątplenia przechowywano też monety w rozmaitych szkatułkach i puzderkach wraz z innymi cennymi przedmiotami i ozdobami.

W IV wieku p.n.e., w epoce hellenistycznej, pojawiają się jako swego rodzaju *novum* skarbonki, które nazwać możemy „oszczędnościowymi”, gdyż służyć miały do gromadzenia monet o niskich nominałach, które wykorzystać można było po zgromadzeniu większej ich ilości. Jeden z najstarszych przykładów tego typu skarbonek (datowany na II/I wiek p.n.e.) znaleziony został w Priene i obecnie przechowywany jest w muzeum w Berlinie⁴. Jest to niewielki ceramiczny pojemnik, którego przednia część naśladuje front świątyni, z trójkątnym przyczółkiem wspartym na dwóch kolumnach. W przyczółku wycięty jest otwór wrzutowy na monety. Podobny obiekt, mniej starannie jednak wykonany, znajduje się w muzeum w Atenach⁵.

W świecie rzymskim, oprócz użytku prywatnego, skarboney rozmaitych typów odgrywały też sporą rolę w życiu religijnym. Do pojemników określanych jako *thesaurus* lub *loculus* zbierano datki składane przez wiernych, a także rozmaite opłaty kultowe⁶. Do celów takich nieraz stosowano też pojemniki ceramiczne. Głównie jednak niewielkie skarbonki, podobne do zabytku krakowskiego, używane były w domach prywatnych, do osobistego użytku⁷, jak świadczą o tym liczne znaleziska z terenów Italii i rzymskich prowincji (Galia, Germania, Brytania)⁸. Stanowią one zdecydowaną większość w stosunku do innych odmian skarbonek ceramicznych. Kilka typowych obiektów znajduje się w muzeach w Neapolu oraz

⁴ W. D. Heilmeyer, *Antikensammlung Berlin. Die ausgestellten Werke*, Berlin 1988, s. 190-191. Wcześniej por. H. Graeven, *Die thönerne Sparbüchse im Altertum*, „Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts” 16, 1901, s. 167, il. 4-5.

⁵ L. Deubner, *Simblos Chrematon*, „Athenische Mitteilungen” 31, 1906, s. 231-235.

⁶ Niektóre z nich uiszczano za pośrednictwem zmyślnie skonstruowanych automatów (np. dawkujących wodę do rytualnych ablucji), których tradycja sięga pomysłów Herona, wybitnego mechanika aleksandryjskiego (II-I w. p.n.e.).

⁷ Czasem stanowiły chyba także rodzaj specyficznej zabawki dla dzieci.

⁸ H. Graeven, *Die thönerne Sparbüchse...*, s. 171-176.

Delfy, tzw. skarbiec Ateńczyków na terenie okręgu Apollina, ok. 500–490 p.n.e. Fot. Jakub Śliwa

w Pompei⁹. Częstokroć gromadzono też jednak monety, gdy noszono się z myślą o ich zabezpieczeniu lub ukryciu na dłuższy czas¹⁰.

Wśród glinianych rzymskich skarbonek, oprócz typu opisanego na przykładzie zabytku krakowskiego, wymienić można inne jeszcze grupy. Wyróżnił je na początku XX wieku niemiecki badacz Hans Graeven (1901)¹¹. Jedną z nich tworzą małe prostokątne skrzynki (*arculae*), z otworem wrzutowym w górnej ścianie pojemnika; ich powierzchnia jest czasem pokryta rytą lub reliefową dekoracją roślinną i figuralną¹². Stanowią one najprawdopodobniej miniaturowe naśladownictwa skarbonek ustawianych w atriach zamożniejszych domostw pompejańskich¹³.

Kolejną, trzecią, grupę stanowią pojemniki płaskie, kształtu kolistego lub owalnego (średnicy ok. 13–15 cm), podobnie jak lampki wykonywane z dwóch elemen-

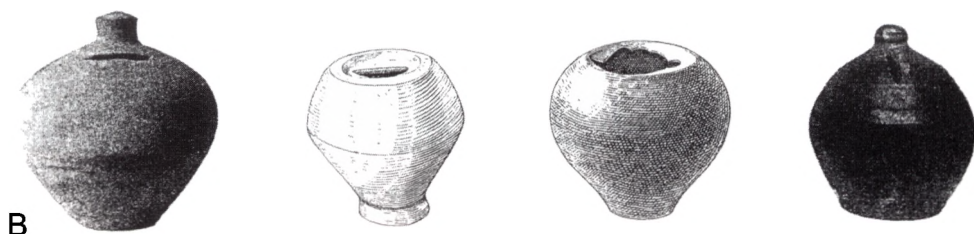
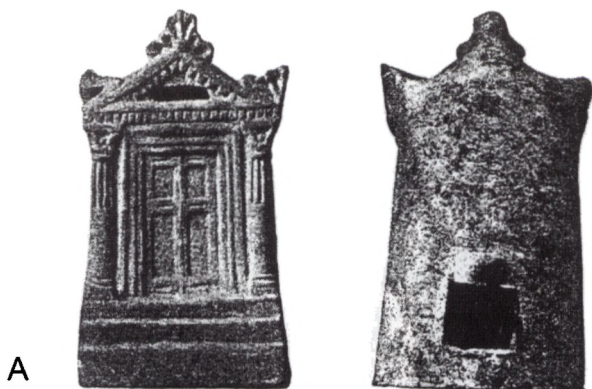
⁹ H. Graeven wylicza osiem takich skarbonek w kolekcji neapolitańskiej oraz trzy w zbiorach pompejańskich. Zob. Graeven, *Die thönere Sparbüchse...*, s. 169 i przypis 37, oraz s. 70 i przypis 38; D. M. Robinson, *Some Roman...*, s. 240–241.

¹⁰ W tym kontekście por. także tytuł popularnej komedii Plauta *Aulularia*.

¹¹ Zob. H. Graeven, *Die thönere Sparbüchse*, s. 160–189.

¹² *Ibidem*, s. 168–169; Graeven wymienia cztery tego typu skarboneki z muzeum w Pompejach. Piątą uwzględnia D. M. Robinson, *Some Roman...*, s. 239–240, il. 1 (kolekcja Yale University).

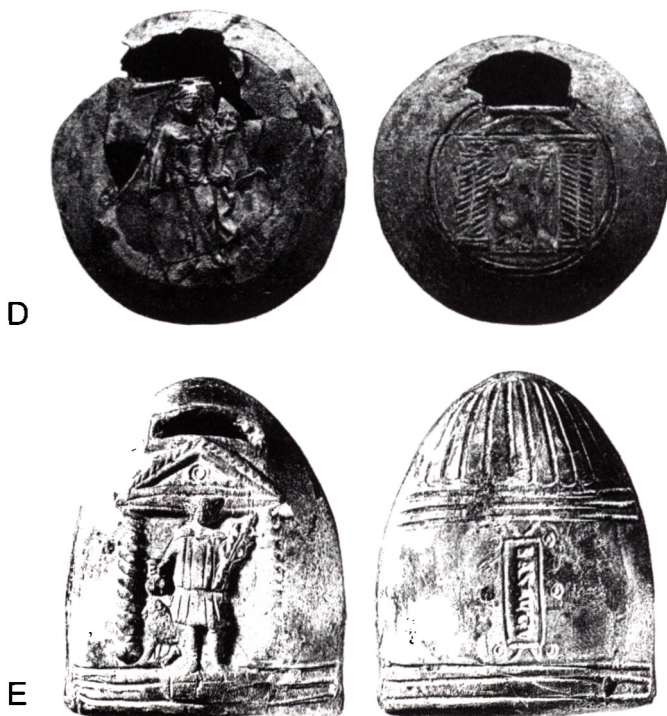
¹³ Zob. A. Mau, *Pompei in Leben und Kunst*, Lipsk 1908, s. 260, il. 133. Autor opisuje tu ciężkie, okute żelazem skrzynie do przechowywania pieniędzy (*arca*), ustawione na sporym bloku kamiennym lub niskiej podmurówce, na stałe przymocowane do podłoża (zachowane w idealnym stanie). Skrzynie tego typu umieszczane były przy bocznych ścianach atrium, czasem skarbonek takich było w pomieszczeniu więcej.

A. Skarbonka z Priene. Muzea Państwowe w Berlinie. Glina, wys. 16,5 cm, II/I w. p.n.e. (wg Hans Graeven 1901, s.167)

B. Rzymskie skarbonki gliniane. 1. z Pompei, wys. 15 cm, Muzeum w Pompei; 2. odkryta w roku 1878 w pobliżu Besseningen (Niemcy), wys. 6,5 cm, Muzeum w Trewirze; 3. odkryta w Moguncji (Niemcy), wys. 11,4 cm, Muzeum w Wormacji; 4. znaleziona w Lincoln (Wielka Brytania), wys. 11 cm. W jej wnętrzu znajdowały się monety z lat ok. 280–330 n.e. (wg Hans Graeven 1901, s. 170 i 175)

C. Pompeje. Gliniana skarbonka typu „arcula”, I w. n.e. Muzeum w Neapolu, wys. 8 cm, dł. 12 cm, szer. 7,5 cm (wg Hans Graeven 1901, s. 168)

D. Dwie gliniane skarbonki z wizerunkiem Merkurego w medalionie. Muzeum Atanazego Kirchera, Rzym, II w. n.e. A – bóg w lewej ręce dzierży kaduceusz, w prawej wypełnioną sakiewkę. Średnica 14 cm, wys. 5 cm; B – sylwetka boga w świątyni, identyczne atrybuty, kogut u jego stóp, średnica 12,5 cm, wys. 5,6 cm (wg Hans Graeven 1901, s. 179)

E. Skarbonka typu omfaloidalnego z kolekcji Johns Hopkins University, Baltimore (nr inw. 395). Gлина, wys. 12,5 cm. Druga połowa I w. n.e. (wg D. M. Robinson 1924)

tów odciskanych w formie i następnie łączonych. Górną powierzchnię zdobił reliefowy medalion, często z wizerunkiem Merkurego lub Fortuny; otwór do wrzucania monet usytuowany był na powierzchni medalionu. Na dnie skarbonki odcisnięty był natomiast częstokroć znak firmowy producenta. Podobnie jak niektóre lampki, część skarbonek tej odmiany traktowano nieraz jako rodzaj noworocznego prezentu, o czym świadczą spotykane na nich napisy: ANNUM NOVUM FAUSTUM FELICEM¹⁴.

Do czwartej grupy należą pojemniki cylindryczne wysokości ok. 10-13 cm, od góry zamknięte kopułą w kształcie ula, jak zabytek z kolekcji Johns Hopkins University¹⁵. Skarbonki tego typu modelowane były z dwóch części, odciskanych od-

¹⁴ Zob. H. Graeven, *Die thönere Sparbüchse*, s. 178 (autor zebrał sześć przykładów skarbonek tej odmiany). Por. także D. M. Robinson, *Some Roman...*, s. 242-244.

¹⁵ Por. H. Graeven, *Die thönere Sparbüchse*, s. 181-187, oraz ostatnio S. M. Cheilik, *A Roman terracotta savings bank*, „American Journal of Archaeology” 67, 1963, s. 70-71, tabl. 16. Zob. także D. M. Robinson, *Some Roman...*, s. 244-248.

dzielnie w formach (osobno przód i tył) i następnie łączonych. Z przodu w reliefie przedstawiany był fronton świątyni z wizerunkiem Merkurego (lub Fortuny) w *aediculi* pomiędzy kolumnami. W przypadku opisywanego zabytku, w jednej ręce bóg dzierżył kaduceusz, w drugiej natomiast pełną sakiewkę. U stóp boga umieszczano takie zwierzęta, jak kogut czy baran. Powyżej przyczółka *aediculi* wycięty został wąski, poziomo usytuowany otwór wrzutowy. Całość uzupełniała ryta dekoracja w formie poziomych linii u dołu i koncentrycznie zbiegających się linii w górnej części. Na tylnej powierzchni umieszczano też znak firmowy producenta¹⁶. Nie jest wykluczone, iż ten ostatni typ skarbonki związany był z rzymskimi kultami domowymi – jak się przypuszcza, skarbonki tego kształtu ustawiane być mogły w specjalnych wnękach w atriach rzymskich domostw¹⁷.

Skromna notatka zamieszczona przed laty w krakowskim „Czasie” pozwala na wyraźne ustalenie proveniencji naszego zabytku. Jak się okazuje, ofiarodawcą był hrabia Józef Wodzicki, natomiast sam przedmiot określony wyraźnie jako „skarbonka gliniana” odkryty został w trakcie robót prowadzonych wówczas (1871) w Rzymie¹⁸. Przedmiot ten do tego stopnia zaintrygował Józefa Wodzickiego, iż nie żałował kosztów, a także wysiłku organizacyjnego (z jakichś względów zaistniała też konieczność skorzystania z pomocy Eustachego Januszkiewicza)¹⁹, by doprowadzić do zakupu i następnie ofiarować ciekawy zabytek uniwersyteckiemu Gabinetowi Archeologicznemu.

Wydaje się, iż można się pokusić także o dokonanie następnego kroku, czyli ustalenie, gdzie na terenie Rzymu nasza skarbonka została odkryta czy wręcz „wykopana”, jak podano w cytowanej już notce prasowej z roku 1871. Nie jest wykluczone, iż nastąpiło to na Eskwilinie, gdzie w tych latach prowadzone były intensywne prace budowlane. Odkryto tam wówczas szereg ciekawych obiektów, w tym również jedną z glinianych skarbonek typu omfaloidalnego, znajdującą się obecnie w zbiorach Museo delle Terme²⁰.

Na koniec kilka słów o ofiarodawcy. Kim był Józef Wodzicki w okresie formowania kolekcji Gabinetu Archeologicznego? Pytanie takie kierowane do mieszkańca Krakowa byłoby wówczas całkowicie zbędne, był bowiem nasz donator postacią niezwykle popularną i znaną. Józef Marcin Wodzicki herbu Leliwa urodził się

¹⁶ W przypadku zabytku z Johns Hopkins University: BAS [SENU] AVGV [RINVS]. Znane są też imiona innych producentów, jak PALLADI[NVS] czy AEL[IVS] MAX[IMUS].

¹⁷ Zob. S. M. Cheilik, *A Roman...*, s. 71.

¹⁸ „Czas” 1871 [r. 24], nr 294, Kraków 24 grudnia – niedziela. Kronika miejscowa i zagraniczna, s. 3: „wreszcie od hr. Józefa Wodzickiego (przez pośrednictwo p. E. Januszkiewicza) otrzymał Gabinet skarbonek glinianą wykopaną obecnie w Rzymie”.

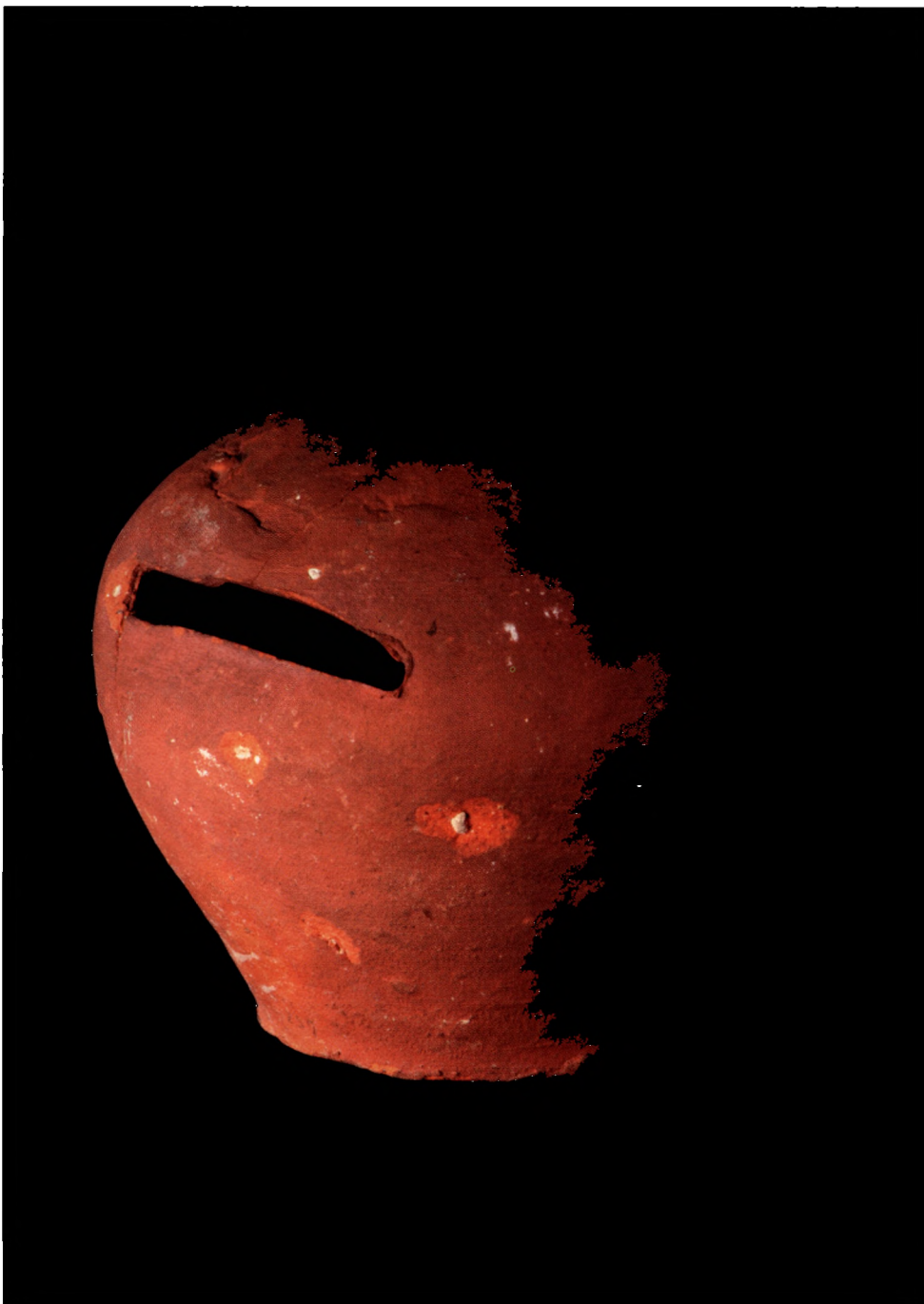
¹⁹ Eustachy Januszkiewicz (1805–1874) to postać również niezwykle wybitna - uczestnik powstania 1831 r., działacz emigracyjny, zasłużony księgarz i wydawca, wieloletni korespondent krakowskiego „Czasu”, związany z Józefem Wodzickim również towarzysko. Zob. *Polski słownik biograficzny*, t. 10, Kraków 1962–1964, s. 595–597 (A. Lewak). W przedwojennym inwentarzu Zakładu Archeologii Klasycznej (nr 269) właśnie Januszkiewicz uznany został za ofiarodawcę skarbonki.

²⁰ H. Graeven, *Die thönere Sparbüchse*, s. 182 i przypis 77.

11 listopada 1844 roku w znakomitej rodzinie krakowskiej. Doktor obojga praw Uniwersytetu Jagiellońskiego, cesarski szambelan (1880), jako wytrawny dyplomata w służbie monarchii austro-węgierskiej pełnił między innymi funkcję radcy poselstwa w Madrycie oraz posła i pełnomocnego ministra (ambasadora) w Brukseli. W roku 1878 ożenił się z Matyldą de Coat de Kerveguen²¹. Józef Wodzicki zmarł nagle, w pełni sił, w Krakowie 1 października 1902 roku i został pochowany trzy dni później o godzinie 15.00 na cmentarzu Rakowickim. Tak ujęto w zwięzłym prasowym nekrologu jego zaszczytne dokonania: „Józef Hr. z Granowa Wodzicki Tercyarz zakonu św. Franciszka, Jego Cesarskiej i Królewsko-Apostolskiej Mości rzeczywisty tajny Radca i Szambelan, Poseł Austro-Węgierski przy Dworze Belgijskim, ozdobiony wielkimi wstęgami orderu Franciszka Józefa, Izabelli Katolickiej, Szwedzkiej Gwiazdy Północy i św. Olafa oraz Orderami: papieskim, saskim, pruskim, tureckim i legii honorowej francuskiej [...]”²².

²¹ Zob. J. S. Dunin-Borkowski, *Panie Polskie przy dworze rakuskim*, Lwów 1891.

²² „Czas” R. LV, nr 228, Kraków, 1902, 4 X (sobota), s. 2.

Tabl. LIX. Skarbonka. Italia, I-II wiek. Gлина, wys. 13 cm. Dar Józefa Wodzickiego, 1871. Por.
s. 291-297